

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ
Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
факультету № 6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Напрями розвитку науки криміналістики» вибіркового компонент освітньої програми третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

081 Право

За темою 7

Призначення та роль криміналістичної методики в оптимізації досудового слідства

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023 р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 21.09.2023 р. № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 р. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу,
криміналістики та експертології факультету № 6 ХНУВС (протокол № 8
від 17.09.2023 року)

Розробник:

Завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та
експертології факультету № 6 Харківського національного університету
внутрішніх справ д.ю.н., професор Щербаковський М. Г.

Рецензенти:

Завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного
факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
д.ю.н., професор Житний О.О.

Професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної
підготовки факультету № 1 Харківського національного університету
внутрішніх справ, д.ю.н., професор Степанюк Р. Л.

План лекції.

1. Визначення засобів вирішення типових завдань у вихідних слідчих ситуаціях.
2. Розшук і затримання злочинця по гарячих слідах
3. Організація взаємодії слідчого й органів дізнання

Рекомендована література:

1. Криміналістика: підручник: в 2 т. т. 1. Харків. Харківський нац. ун-т внутр. справ. 2018. . 384 с.
2. Криміналістика: підручник: в 2 т. т. 2. Харків. Харківський нац. ун-т внутр. справ. 2018. 312 с.
3. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.
4. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 328 с.
5. Криміналістика: підручник / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 948 с.
6. Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.
7. Криміналістика: підручник / за заг. ред. В. В. Пясковського. Харків: Право, 2020. 752 с.
8. Сучасні методи досудового розслідування кримінальних правопорушень : підручник // за заг. ред. проф. О.М. Цільмак. Одеса: ОДУЕІС, 2017. 352 с.
9. Абламський С. Є., Юхно О. О., Лук'яненко Ю. В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень: навчальний посібник Харків: ХНУВС, 2017. 152 с.
10. Журавель В.А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан: монографія. Харків.: Право, 2021. 428 с.

1. Визначення засобів вирішення типових завдань у вихідних слідчих ситуаціях

У криміналістичній літературі відзначається, що первісний етап розслідування злочинів, особливо тяжких, вчинених в умовах неочевидності, є винятково важливим і поряд з цим найбільш складним, оскільки носить проблемно-ситуаційний, евристичний характер. Звідси випливає головне завдання цього етапу - пошук і виявлення доказової інформації та її джерел для встановлення основних обставин сутності розслідуваної події. Таке загальне завдання даного етапу розслідування може бути успішно вирішено на основі виділення системи ситуаційно обумовлених завдань і визначення засобів їхнього вирішення.

Виділення початкового етапу розслідування і характерних для нього первісних слідчих дій в окремих методиках розслідування відзначалося в роботах криміналістів ще в 30-40 роки.

У загальних положеннях методики розслідування теоретичне обґрунтування значення початкового етапу розслідування злочинів і визначення його основних завдань знайшло своє відображення наприкінці 50-х - початку 60-х років. Так, Р. С. Белкін звернув увагу на те, що на початковому етапі розслідування ставляться такі специфічні завдання:

- орієнтування слідчого в обставинах розслідуваної події; з'ясування фактів, що підлягають дослідженню у справі; одержання вихідних даних для розгорнутого планування;

- збирання всіх доказів, що можуть бути згодом втрачені;

- встановлення, розшук і затримання злочинця по гарячих слідах

Виконання таких завдань створює основу для подальшого розслідування, одержання необхідних даних для побудови всіх можливих версій, складання розгорнутого плану розслідування.

Вирішення типових ситуаційно обумовлених завдань початкового етапу розслідування злочинів здійснюється шляхом використання відповідної системи засобів.

Під засобами слідчої діяльності маються на увазі обумовлена вихідними слідчими ситуаціями і даними про криміналістичну характеристику сукупність розумових і практичних операцій, спрямована на вирішення методичних і тактичних завдань¹. До розумових операцій, як уже раніше відзначалося, відносяться різні форми і методи формально-логічного й евристичного характеру: планування, управління, конструювання і перевірка версій та ін. Практична частина таких засобів містить у собі засновану на результатах розумової діяльності сукупність погоджених між собою підготовчих і організаційних заходів, слідчих і оперативно-розшукових дій. В цілому засоби вирішення завдань початкового етапу розслідування:

- відрізняються чітко вираженим пошуковим, розвідувальним і в той же час невідкладним характером;

- мають відносно високу інтенсивність і швидкий темп їхнього здійснення;

- вимагають значної концентрації сил і можливостей (у зв'язку з чим створюються слідчо-оперативні групи), широкої і систематичної взаємодії слідчого з органами дізнання, що виражається в розробці спільних слідчо-оперативних версій, планів розслідування, проведення тактичних операцій;

- мають багатOVERсійний і різноманітний характер, що викликає необхідність комплексного підходу в вирішенні тактичних завдань і забезпечує його результативність.

Разом з тим, заявляючи про важливість виділення і дослідження завдань початкового етапу розслідування, обумовлених вихідними слідчими ситуаціями, автори методик розслідування окремих видів злочинів в багатьох випадках не розглядають типові слідчі завдання стосовно відповідних ситуацій, обмежуючись перерахуванням характерних первісних слідчих дій і описом тактики їхнього провадження.

Відповідно до названих особливостей початкового етапу розслідування та з урахуванням вихідних слідчих ситуацій, що утворюються на час порушення кримінальної справи, можна рекомендувати загальний комплекс засобів вирішення типових тактичних завдань.

Ситуація 1 характеризується наявністю певних відомостей про подію злочину та відсутністю або незначною кількістю таких щодо особи злочинця.

В наведеній ситуації насамперед, необхідно уточнити і доповнити вихідні дані про обставини розслідуваної події. Дане завдання вирішується шляхом проведення таких первісних слідчих і оперативно-розшукових дій: огляду місця події (місця виявлення трупа, місця нападу, місця передачі вимагачам майна тощо), допиту потерпілого, виявлення та допиту свідків-очевидців, призначення криміналістичних експертиз знарядь, використаних для проникнення в приміщення, заподіяння тілесних ушкоджень, підпалу, вибуху і т. п.

У розглянутій ситуації виконання названого завдання може розцінюватися не тільки як встановлення фрагмента картини злочину, але і як основна передумова вирішення завдання щодо встановлення особи злочинця, мотивів і цілей його дій.

Безпосередніми підставами, що дозволяють висувати версії і встановлювати певні дані про злочинця є відомості, які отримані в результаті огляду місця події, допиту потерпілого, свідків, криміналістичних (трасологічних, у тому числі дактилоскопічних), біологічних, судово-медичних експертиз слідів і речових доказів.

Потрібно особливо відзначити, що огляд місця події при розслідуванні насильницьких, корисливих і корисливо-насильницьких злочинів, особливо в складних вихідних слідчих ситуаціях, є найважливішою невідкладною слідчою дією, а обстановка місця події - найціннішим джерелом

криміналістичної інформації. «Слідча практика і наукові дослідження досить обґрунтовано підтверджують, - відзначав В. П. Колмаков, - що завжди при підготовці, вчиненні та прихованні злочину, як би не удосконалював свої дії злочинець, на місці події залишаються сліди». Сліди і речові докази, що залишились на місці події, містять інформацію як про обставини події злочину, так і про особу злочинця. Так, по слідам ніг, рук, взуття, слідам-виділенням людського організму, волосся, предметам, що належать злочинцю, можна приблизно, а іноді достовірно судити про його зріст, вагу, про ряд антропологічних і соматичних даних, звички та ін..

З показань потерпілого і свідків-очевидців в аналізованій ситуації можна отримати лише окремі відомості про злочинців, що нерідко характеризуються неточністю, неконкретністю, уривчастістю. Це стосується відомостей про кількість злочинців, деякі ознаки їх зовнішності, ходи, мови, голосу, наявності супутніх предметів - окуляр, головних уборів, засобів, що маскують зовнішність. Судові експертизи дозволяють виявити групові й індивідуальні властивості особи злочинця: стать, вік, групу й інші ознаки крові, слини, наявність і характер захворювань і т. п.

Завдання зі встановлення особи злочинця в розглянутій ситуації вирішується, як правило, поступово, в міру виконання проміжних завдань і перевірки версій: виявлення нових свідків, одержання від них додаткових свідчень про особу злочинця, складання його словесного і психологічного портрета, висування і перевірки версій про коло підозрюваних осіб, визначення конкретних підозрюваних, перевірки можливої причетності до розслідуваного злочину кожного з них, одержання доказової інформації, що підтверджує обґрунтованість припущення про винність конкретної особи. Досягнення названих результатів на початковому етапі розслідування варто розцінювати як успішне його завершення і створення сприятливих перспектив для повного розкриття злочину.

Ситуація 2 характеризується наявністю досить великої і конкретної інформації про зміст і характер події злочину та особу (осіб), що його вчинили.

Тут необхідно в найкоротший термін скористатися сприятливою для розкриття злочину ситуацією, провівши невідкладні слідчі дії, спрямовані на переслідування злочинця по гарячих слідах, виявлення і фіксацію всіх слідів і речових доказів, залишених на місці злочину та на шляху відходу. З показань потерпілого і свідків-очевидців потрібно отримати докладні свідчення про ознаки зовнішності винної особи, її психічні, анатомічні та фізіологічні особливості, кількість злочинців, їхні імена та прізвища.

Одержання такої інформації здійснюється шляхом проведення допиту потерпілого, огляду місця події, допитів свідків, переслідування і затримання підозрюваного, його особистого обшуку й допиту, огляду використаних ним транспортних засобів, призначення та провадження судових експертиз слідів, речових доказів, у тому числі знарядь злочину та

мікрооб'єктів.

При вчиненні злочину групою осіб, не всі учасники якої були затримані, проводяться оперативно-розшукові заходи: організується розшук злочинців, що приховалися, за їх словесним портретом, за ознаками викраденого майна і предметів їхнього пакування (валізи, сумки, пакети, коробки і т. п.), використаних ними транспортних засобів, прочісування території за межами місця події, перевірка й огляд транспортних засобів, зовнішнє спостереження за місцями їхньої можливої появи, прослуховування телефонних розмов з родичами і друзями.

Встановлення ряду обставин, пов'язаних з визначенням особи злочинця, що приховався, а також можливим місцем його перебування, здійснюється і шляхом слідчих дій: обшуку за місцем проживання розшукуваного, допитів його рідних і близьких, затриманих співучасників, осіб, з якими він мав зв'язок.

Ситуація 3 відрізняється тим, що підозрюваний затриманий, але сутність його дій недостатньо ясна.

Основним напрямком дій слідчого в такій ситуації є встановлення прізвища та інших даних про затриманого, а також з'ясування всіх обставин події злочину (спосіб, обстановка, використані підозрюваним знаряддя та засоби), цілей і мотивів протиправних дій, що дозволяє дати кримінально-правову оцінку події, яка розслідується, визначити вид та склад злочину.

Для встановлення названих обставин і перевірки відповідних версій рекомендується провести огляд місця події, допитати потерпілого, свідків, підозрюваного, провести його особистий обшук, обшук за місцем його проживання, огляд знарядь злочину, предметів і документів, що мають відношення до розслідуваної події.

Ситуація 4 характеризується на момент порушення кримінальної справи недостатньо ясним характером і сутністю події, що вчинена, і відсутністю відомостей про особу злочинця.

Такого типу ситуації нерідко ускладнюються тим, що потерпілий не може бути джерелом вербальної інформації (принаймні, на момент порушення кримінальної справи), оскільки знаходиться у важкому стані, нерідко без свідомості, у невідомому місці (приміром, викрадений чи убитий). Крім того, не завжди є очевидним мотив злочину, нерідко відсутні повні й достовірні дані про факт викрадення певного майна.

Для з'ясування сутності і характеру події злочину (способу проникнення в приміщення, способу убивства, дій з приховання вчиненого, часу, місця та інших умов злочину, встановлення і вивчення особи потерпілого, а в деяких випадках місця його перебування), з'ясування факту викрадення та ознак майна потерпілого, даних про злочинця рекомендується виконати такі первісні слідчі та оперативно-розшукові дії: огляд місця події і трупа потерпілого або останнього місця

проживання зниклого, вивчення його особистості, роду занять і зв'язків, виявлення свідків-очевидців та їхній допит, допит родичів, співмешканців, знайомих, товаришів по службі, сусідів; пред'явлення трупа для упізнання; призначення і провадження судових експертиз, обумовлених конкретними обставинами справи.

2. Розшук і затримання злочинця по гарячих слідах

Завдання з встановлення, розшуку і затримки злочинця по гарячих слідах для початкового етапу розслідування злочинів, особливо вчинених у формі нападу, заслуговує на особливу увагу.

Застосовуючи названі принципи побудови методики розслідування з урахуванням криміналістичних характеристик злочинів певної категорії і відповідних програм розслідування в типових слідчих ситуаціях, необхідно прагнути виявити і затримати злочинця по гарячих слідах. Вислів «по гарячих слідах» вживається у переносному значенні і підкріплює реальну можливість негайного виявлення слідів злочину з метою його швидкого розкриття. В цьому розумінні П. Д. Біленчук називає такі сліди «свіжими».

Як відзначається в літературі, «комплексний характер первісного етапу особливо чітко виявляється в тім, що саме в його процесуальних і тактичних межах здійснюється специфічна підсистема «розкриття злочинів по гарячих слідах».

Первинні слідчі й оперативно-розшукові дії, проведені по гарячих слідах, найбільш ефективні. Так, за нашими даними до 75 % грабежів і розбійних нападів, вчинених на відкритій місцевості, розкриваються саме за таких умов.

Криміналісти східноєвропейських країн активно і дуже плідно вивчали цю проблему в 70-80-х роках, оскільки розслідування по гарячих слідах, на їхню думку, забезпечувало швидкий успіх у розкритті злочину. Вони відзначали невідкладний і комплексний характер слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, проведених відразу ж після вчинення злочину. Так, Й. Мадьяр (Угорщина), характеризуючи розслідування по гарячих слідах, відзначає, що воно є первинною стадією розслідування у справах про «злочини з місцем події», що являє собою модель організації розслідування, яка зосереджує організаційні, управлінські і криміналістичні рекомендації. У роботах українських і російських криміналістів проблема організації розслідування по гарячих слідах, як самостійний напрямок в методиці розслідування, стала розглядатися лише в 90-і роки.

На основі аналізу наукових положень, висловлених у криміналістичній літературі щодо організаційно-тактичних принципів розслідування злочинів по гарячих слідах, вбачається можливим запропонувати наступні організаційно-тактичні принципи стосовно розкриття окремих

видів злочинів.

1. Максимально короткий час надходження повідомлення про вчинення такого злочину в органи міліції й оперативне реагування на таке повідомлення з боку правоохоронних органів. У даному випадку діє правило: чим менше часу пройде з моменту вчинення злочину до одержання повідомлення і виїзду слідчо-оперативної чи оперативної групи на місце події, тим більше шансів на затримку злочинців по гарячих слідах. Найбільш сприятлива обстановка для розкриття злочинів по гарячих слідах складається в умовах дуже великих міст у першу годину після його вчинення, в умовах великих міст - в перші три години, а в невеликих районних містах зберігається протягом дванадцяти годин

Так, наприклад, більше половини розбійних нападів на автодорогах розкриваються в першу добу після вчинення нападів.

2. Створення слідчо-оперативної групи, куди повинні бути включені співробітники карного розшуку, дільничний інспектор, спеціаліст-криміналіст, кінолог та інші спеціалісти за необхідністю, що дозволяє вести слідчо-оперативну роботу комплексно.

3. Наявність необхідних техніко-криміналістичних засобів для роботи зі слідами на місці події, а також засобів мобільного зв'язку, включаю чи пересувні криміналістичні лабораторії, оснащення яких дозволяє проводити на місці експрес-дослідження слідів та інших матеріальних об'єктів.

4. Одержання необхідної інформації про прикмети злочинців і викрадене майно, що дозволяє організувати переслідування злочинців, і їх затримання.

5. Добре знання ділянок місцевості, району міста, де вчинений напад, для організації патрулювання і пошуку підозрюваних.

Розглянуті положення, що відносяться до вирішення тактичних завдань на початковому етапі розслідування злочинів, дозволяють виділити ряд методів, спрямованих на якнайшвидше виявлення особи чи групи осіб, що їх вчинили, їхній розшук і затримання.

До таких методів можна віднести наступні:

1) виявлення даних про прикмети злочинів і використані транспортні засоби з метою негайної організації їх переслідування і затримання;

2) виявлення слідів і речових доказів, їхній експрес-аналіз;

3) використання кінологом службово-пошукової собаки;

4) обстеження найбільш ймовірних місць перебування і переховування злочинців, що проводиться відразу після одержання інформації

про напад у районі вчинення злочину;

5) якщо є змога - участь потерпілого і свідків у пошуку злочинця, очевидців;

6) використання інформації, отриманої з криміналістичних і оперативних обліків: про осіб, що вчиняли і відбували покарання за крадіжки, грабежі, розбої й інші корисливі і насильницькі злочини;

7) виготовлення, тиражування і передача каналами оперативного зв'язку мальованих чи композиційних портретів передбачуваних злочинців з метою їхнього розшуку;

8) інформування слідчих і оперативних працівників правоохоронних органів інших регіонів про обставини вчиненого насильницького або корисливо-насильницького злочину і прикмети підозрюваних осіб.

Таким чином, викладені у даному підрозділі наукові положення і рекомендації дають змогу розробити загальну програму розкриття відповідних видів злочинів на початковому етапі розслідування, включаючи постановку тактичних завдань, виділення типових вихідних слідчих ситуацій, застосування рекомендованих систем типових версій, визначення тактичних завдань розслідування, а також використання відповідних засобів і методів перевірки висунутих версій і вирішення поставлених завдань.

3. Організація взаємодії слідчого й органів дізнання

Успішному вирішенню завдань розслідування сприяє злагоджена взаємодія слідчого з органами дізнання. Тільки за умовами дотримання даного принципу можливо продуктивне досягнення основних завдань розслідування, оскільки така взаємодія дозволяє найбільш раціонально добувати оперативну і процесуальну інформацію, що відноситься до розслідуваної події, спільно її аналізувати, відбирати і фільтрувати, синтезуючи і спрямовуючи її в єдиний потік доказової інформації.

Правовою основою взаємодії слідчого й органів дізнання є норми кримінально-процесуального закону, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», Закону України «Про поліцію», а також ряду відомчих і міжвідомчих правових актів. Вони закріплюють положення, що визначають порядок організаційно-правових відносин між слідчим і органом дізнання.

З даних положень випливає:

1. Процесуальні відносини між слідчим і органом дізнання виникають у всіх справах, що знаходяться у провадженні слідчого, тобто по яким ведеться досудове слідство.

2. Слідчий має право з розслідуваної справи давати доручення і вказівки органам дізнання про проведення пошукових і слідчих дій, а також вимагати від них сприяння у проведенні окремих слідчих дій.

3. Доручення і вказівки слідчого органу дізнання в межах розслідуваної ним справи обов'язкові для останнього.

Взаємодія слідчого й органа дізнання у всіх його формах будується на принципах: 1) постійного контакту й обміну необхідною інформацією; 2) погодженості і координації дій; 3) найбільш оптимального об'єднання

наявних сил і засобів, що виключає дублювання і підміну; 4) знання умов, прийомів, засобів і можливостей при вирішенні конкретних завдань.

Форми і зміст взаємодії на початковому етапі розслідування злочинів багато в чому визначаються слідчою ситуацією, поставленими тактичними завданнями і засобами їх вирішення.

У сприятливих і порівняно простих ситуаціях, коли слідчий має у своєму розпорядженні дані про злочинця або підозрюваний затриманий на місці чи по гарячих слідах, взаємодія в основному полягає в спільних діях з підготовки, забезпечені необхідних умов та участі оперативних працівників у проведенні первісних слідчих дій, а також у вживанні пошукових заходів у порядку, встановленому КПК виявлення свідків, розшук, переслідування і затримання злочинців, що приховалися, й етапування їх до місця розслідування; збирання оперативної інформації про підозрюваного, а в деяких випадках про потерпілого та інших осіб, причетних до підготовки, вчинення і приховування розслідуваного злочину.

У складних ситуаціях (суттєвий дефіцит інформації щодо злочинця і обставин злочину) слід організувати постійне тісне співробітництво в різних формах.

Так, вже при виїзді на місце вчинення насильницьких і корисливо-насильницьких злочинів доцільно створити слідчо-оперативну групу, в яку, крім слідчого, включаються оперативні співробітники карного розшуку, дільничний уповноважений, кінолог із собакою, спеціаліст-криміналіст, а за необхідністю й інші спеціалісти, знання яких доцільно використати під час огляду. У ході огляду місця події і відразу після нього слідчий доручає оперативним працівникам провести наступні заходи:

- встановити осіб, що могли знаходитись поблизу від місця вчинення злочину;

- перевірити всіх осіб, що проживають у даному районі (місцевості), що були засуджені за такі злочини чи схильні до їх вчинення;

- перевірити усі відомі оперативним співробітникам притони, підвали, горищні й інші приміщення, де перебувають чи проживають особи, у яких може зберігатися або через яких може збуватися викрадене майно;

- перевірити шляхи відходу злочинців з місця події з метою встановлення загублених і кинутих злочинцями речей, предметів з числа викрадених або одягу, що належить злочинцям, а також виявлення можливих свідків, місця очікування і переховування спільників, слідів транспортних засобів.

Основне завдання взаємодії в даній ситуації - це координований пошук доказової інформації про подію розслідуваного злочину і осіб, що його вчинили. Тут слідчому потрібно максимально використовувати можливості оперативних підрозділів, здатних мобільно вирішувати зазначене завдання.

При цьому головними об'єктами оперативного пошуку є: підозрювані особи, викрадене майно, сліди злочинців та їхніх дій, знаряддя зло-

чину та сліди їх використання, носії і джерела вербальної та візуальної інформації (у першу чергу - свідки-очевидці), місця приховування викраденого заручника чи викраденого майна.

Добута органами дізнання інформація може використовуватися як привід і підстава для порушення кримінальної справи; для прийняття рішень про нові оперативно-розшукові заходи; при підготовці первісних слідчих дій і їхнього проведення, а також при розробці спільних планів взаємодії, висуванні криміналістичних версій, плануванні розслідування, здійсненні тактичних операцій. передумови можливості використання фактичних даних у процесі доказування містяться в ст. 10 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність», де, зокрема, зазначається: «Матеріали оперативно-розшукової діяльності використовуються: 1) як привід і підстава для порушення кримінальної справи чи проведення невідкладних дій; 2) для одержання фактичних даних, що можуть бути доказами у кримінальній справі», а також у п. 3 ст. 15 Закону «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [5], де говориться: «Фактичні дані, отримані і зафіксовані співробітниками спеціальних підрозділів із застосуванням технічних засобів, можуть бути використані як докази в судочинстві».

Проте практика боротьби зі злочинністю, особливо організованою, показала, що в ряді випадків докази щодо деяких злочинних дій певних осіб можна отримати тільки шляхом оперативно-розшукових заходів (прихованого спостереження, маркірування майна або грошових купюр, контрольованого постачання, знімання інформації з каналів зв'язку та ін.).

Необхідність внесення відповідних змін у діюче кримінально-процесуальне законодавство з цього питання обґрунтовувалась..

Варто звернути особливу увагу на те, щоб результати певних оперативно-розшукових дій по можливості могли бути введені в кримінальне судочинство. Проблеми використання оперативної інформації в кримінальному судочинстві неодноразово обговорювалися в літературі. Законодавче доповнення переліку джерел доказів протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, відкриває в процесі розслідування нові можливості. Вважаємо, що це вірний крок у напрямку легального розширення джерел доказової інформації і надання сили доказів матеріалам, отриманим у ході і за результатами оперативно-розшукових заходів. Однак необхідно відзначити, що розглянута доказова інформація повинна відповідати загальним вимогам, запропонованим до процесу збирання й оцінки доказів.

До таких вимог, зокрема, необхідно віднести наступні положення:

1. Дані, отримані в результаті оперативно-розшукових заходів, можуть розглядатися як докази, якщо вони добуті після порушення кримінальної справи. Відомості, отримані в результаті самостійної оперативно-розшукової діяльності, можуть розглядатися лише як привід та підста

ва для порушення кримінальної справи, а також як пошуково-орієнтуюча інформація.

2.Хід і результати оперативно-розшукового заходу повинні бути відповідним чином, тобто протокольно оформлені¹, з додатком аудіо-, відеокасет чи інших носіїв інформації, графічних планів, схем, фотознімків, документів і знаходитися в кримінальній справі. У змісті таких протоколів повинно чітко вказуватися, з яких джерел отримані зафіксовані в ньому відомості, звідки одержані і залучені до протоколу конкретні матеріали, документи, предмети і яким чином вони були отримані.

3.Оперативно-розшукові заходи не можуть підмінювати слідчі дії. Зазначені заходи проводяться, а їхні результати використовуються тоді, коли потрібно одержати інформацію, що свідчить про підготовку, вчинення чи приховання злочину, інші його обставини, а також про причетних до нього осіб, і добути таку інформацію можна лише оперативним шляхом, прихованим, непомітним для запідозрених осіб способом. У цьому аспекті використання оперативно-розшукових заходів є винятковим способом одержання доказів.

4.Здобуті оперативно-розшуковим шляхом фактичні дані повинні бути доступні і відкриті кожній особі, що знайомиться з кримінальною справою. Як і будь-який інший доказ, такі фактичні дані підлягають правовій і фактичній оцінці і перевірці, зіставленню з іншими доказами.

5.Проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на одержання фактичних даних, що можуть бути доказами у кримінальній справі, здійснюється тільки за дорученням особи, у відані якої знаходиться дана кримінальна справа

6.Потрібно відзначити, що оперативно-розшукова діяльність органів дізнання в ряді випадків випереджає слідчу, виявляючи сам факт злочину чи злочинної діяльності, їхніх обставин, а також осіб, причетних до тих чи інших злочинів.

Такі виявлені ознаки злочинів і дані про осіб, що їх готують чи вчинили, надалі використовуються як підстави для порушення кримінальної справи, а також для розробки спільної програми розслідування, фіксації певних відомостей процесуальними способами. На етапі, що передуює порушенню кримінальної справи, у порядку і відповідно до КПК, за допомогою оперативно-розшукових заходів можуть бути перевірені факти нападу з метою заволодіння чужим майном, вимагання незаконної передачі майна, причетності до цього певних осіб. Така перевірка здійснюється співробітниками органів дізнання шляхом виявлення й опитування очевидців та інших осіб, що можуть дати інформацію щодо події, яка перевіряється; відвідування житлових та інших приміщень за згодою їхніх власників чи мешканців для з'ясування обставин злочину; негласного виявлення і фіксування слідів, документів і предметів, що можуть вказувати на підготовку і вчинення злочинів. При цьому рекомендується виконати фото- (відео) зйомку виявлених слідів,

предметів і документів, а у випадку значного ризику втрати—їх вилучити, склавши рапорт на ім'я начальника органу дізнання чи акт (при гласній перевірці), що завіряється представниками громадськості. Повідомлення, отримані від громадян, можуть документуватися у формі пояснень, усних заяв, рапортів і протоколів.

Так, при розслідуванні тяжких злочинів, вчинених за умов неочевидності, у вихідних проблемних ситуаціях характерними завданнями є виявлення підозрюваних осіб, встановлення їхнього місцезнаходження, фіксація їхніх протиправних дій, затримання на місці злочину. У таких випадках за дорученням чи вказівкою слідчого органи дізнання вимагають від службових осіб і отримують необхідні документи, негласно збирають і вивчають документи стосовно осіб, що можливо причетні до злочину, отримують розвідувальну інформацію, знімають інформацію з каналів зв'язку, а також за допомогою застосування відповідних технічних засобів здійснюють візуальне спостереження. Для введення зібра

них даних у процесуальне провадження такі дії оперативних працівників повинні документуватися за допомогою протоколів спостереження і застосування технічних засобів, рапортів і протоколів про одержання інформації певним способом.

У протоколі затримання необхідно вказувати місце, час, учасників й обставини затримки, дані про затриманих осіб, про потерпілого (якщо він знаходився на місці події), наявність чи відсутність опору з боку підозрюваних, описувати наявність і ознаки виявлених у них речей, у т. ч. зброї, вибухових пристроїв, наркотичних засобів, грошей, цінностей, документів, засобів зв'язку та ін. Якщо на місці затримання знаходився потерпілий, слід зазначити його дані, фізичний і психічний стан, позу, розташування (приміром, лежить у несвідомому стані на підлозі зі зв'язаними руками і ногами, у такому-то одязі), наявність чи відсутність у нього документів, технічних пристроїв, за допомогою яких передавалася і (чи) фіксувалася його розмова з підозрюваними особами, велось візуальне дистанційне спостереження і т. п.

При цьому в документах, що фіксують хід і результати події, треба описувати дії, що спостерігаються і вчиняються, в хронологічному порядку зі вказівкою місця, часу, використанням технічних засобів, учасників спостереження чи затримки. На технічних носіях інформації (віде-озапис, звукозапис) варто вказати на умови застосування технічних засобів, дії групи спостереження чи захоплення, послідовно зафіксувати подію, що спостерігається, а також дії оперативних працівників, супроводжуючи їх відповідним коментарем.

Для затримання підозрюваної особи, і особливо для затримання злочинця на місці злочину (останній вид затримання найчастіше проводиться у справах про вимагання) розробляється і здійснюється оперативно-тактична операція, яка оформлюється протоколом.

На жаль, названі законодавчі норми недостатньо чітко і конкретно регулюють відносини слідчого й органу дізнання, що виникають з питань їхньої взаємодії. Зокрема, чинне законодавство не передбачає створення слідчо-оперативних груп (СОГ), хоча вони давно пройшли апробацію на практиці, показавши свою ефективність при розслідуванні тяжких і особливо тяжких злочинів.

«Така форма взаємодії, - відзначає Г. А. Матусовський, - є однією з найбільш ефективних, особливо в розслідуванні тяжких злочинів, вчинених організованими групами, злочинної діяльності, що продовжується»

Кримінально-процесуальне законодавство України, передбачає лише провадження слідства у справі кількома слідчими слідчою бригадою. Така прогалина законодавства про цю форму організаційно-правової взаємодії слідчого й органа дізнання не тільки не сприяє регулюванню питань, що виникають при створенні і функціонуванні слідчо-оперативної групи, але і ставить під сумнів

питання про правову заможність, допустимість такої форми взаємодії. Створення слідчо-оперативної групи порушує форму збирання, перевірки й оцінки доказів, веде до підміни інституту слідства інститутом дізнання і змішання функцій суб'єктів кримінального процесу, а тому є неправомірним.

Не вдаючись у детальну дискусію з цієї проблеми, обмежимося запереченням проти такого трактування й оцінки взаємодії слідчого та органу дізнання у формі слідчо-оперативної групи. Вона підтвердила свою ефективність у практиці розслідування злочинів у випадках утворення складних, проблемних ситуацій. Дії її співробітників, як і групи в цілому, відповідають нормам Закону, є об'єктом прокурорського нагляду і судового контролю, а їхні результати й отримані докази оцінюються і перевіряються не тільки в ході досудового слідства, але і на наступних стадіях кримінального судочинства.

У зв'язку зі сказаним вважаємо доцільним ввести до КПК України норму, що передбачає правові підстави для створення слідчо-оперативної групи і регулювання відносин між її учасниками в ході розслідування.

Вирішення багатьох складних тактичних завдань, що вимагають великої концентрації сил і засобів (процесуальних, оперативно-розшукових, організаційних, науково-технічних), постійного і детального узгодження слідчої й оперативно-розшукової діяльності, полегшується завдяки своєчасному створенню слідчо-оперативної групи у конкретній справі про тяжкі злочини, що були вчинені в умовах неочевидності. Така група може бути як одновідомчою (слідчий і співробітники оперативних органів МВС), так і міжвідомчою, що складається зі слідчих прокуратури, МВС, СБУ і співробітників оперативних служб цих відомств. В останньому випадку такі слідчо-оперативні групи повинні створюватися спільним наказом (розпорядженням) керівників таких відомств певного рівня з переліком конкретних осіб (слідчих, оперативних співробітників, фахівців-криміналістів), включеним до цієї групи і призначенням старшого в ній (керівника групи), яким є слідчий чи, в залежності від конкретної ситуації, прокурор-криміналіст, прокурор слідчого відомства. У будь-якому випадку керівником слідчо-оперативної групи повинен бути представник слідчих органів, а не органів дізнання, тому що перший відповідає за результати як окремих слідчих дій, тактичних операцій, так і всього розслідування.

Створення зазначеної групи сприяє більш продуманому плануванню і здійсненню оперативно-розшукових заходів, операцій, спрямованих на одержання фактичних даних, розрахованих на введення їх у розслідування як доказів. Така форма співробітництва дозволяє діяти максимально узгоджено і цілеспрямовано на досягнення загальної мети розкриття злочину. Тому потрібно погодитися з думкою, що зв'язки між слідчим і оперативно-розшуковими апаратами для цього повинні бути максимально «укорочені», а оперативно-розшукова і процесуальна діяльність максимально зближені.

Потрібно відзначити, що успішна робота слідчо-оперативної групи багато в

чому залежить від повного і своєчасного взаємного інформування, включаючи одержання слідчим всієї оперативно-розшукової інформації з розслідуваної справи. Вся інформація, що одержується у справі, повинна систематично аналізуватися, оброблятися і використовуватися для висування версій, розробки плану розслідування і його корекцій, уточнення, доповнення, для підготовки слідчих дій, прогнозування поведінки підозрюваних, особистість яких установлена чи відносно яких ведеться пошук, збираються дані, що їх індивідуалізують.